

Les excavacions de l'estiu de 1982 al fòrum de la ciutat romana d'Empúries

E. SANMARTÍ, J. M. NOLLA, R. MAR

La campanya d'excavacions de l'estiu de 1982 a Empúries va centrar-se exclusivament a l'àrea del fòrum de la ciutat romana. La intenció era cloure, finalment, quasi una vintena d'anys de treballs continuats en aquell sector sense que s'hagués arribat a uns resultats evidents i sense que s'haguessin publicat els diferents sondeigs. Hi havia hagut, segurament, una manca de planificació general en les excavacions, que s'havien limitat moltes vegades a ser una sèrie de cales puntuals obertes en els llocs més inversemblants, sovint amb l'única finalitat real de servir de camp de pràctiques als participants en els Cursos Internacionals d'Arqueologia d'Empúries. Per altra banda, mai no s'havia intentat fer una anàlisi seriosa de les estructures ni s'havia intentat relacionar entre si els diversos sondeigs.

La primera tasca que fou necessari efectuar va ser la de realitzar un estudi estructural de les restes visibles i conservades del fòrum emporità i intentar relacionar-lo amb altres fòrums romans ben coneguts. A partir d'aquí, i partint de les primeres conclusions que aquesta anàlisi havia proporcionat, fou necessari revisar i relacionar totes les campanyes d'excavació efectuades en aquesta àrea des de 1964 per poder tenir una idea precisa de les estratigrafies i veure si era possible datar, encara que fos aproximadament, les estructures visibles. Aquesta tasca s'organitzà a nivell de seminari on participà un grup ampli de persones. En acabar havíem aconseguit arreplegar un volum de documentació molt important i estructurar tota una sèrie d'hipòtesis que haurien de ser comprovades, moltes d'elles mitjançant unes quantes excavacions puntuals. Aquestes hipòtesis, esquemàticament, eren les següents:

— El fòrum semblava organitzat dins d'una gran àrea, orientada de nord a sud seguint l'eix del *kardo maximus* i dividit en dues parts, ben visibles per l'eix est-oest. La part de fòrum situada més al nord, més

petita, presentava una mena de pòdium central que interpretàvem com el temple principal de la ciutat, probablement el temple capitolí. A llevant i a ponent d'aquest pòdium s'observava una sèrie de petits templets de dimensions reduïdes. Aquesta part nord de la plaça quedava emmarcada per una mena de recinte en forma d'U, amb tres ales, una al nord, una altra a l'est i la darrera a l'oest. La descoberta d'una sèrie de finestres situades quasi a nivell del sòl i inclinades cap endins, les restes de columnes i pilastres i el que podíem saber sobre tipologia urbanística romana ens feu pensar en la possibilitat que es tractés d'un porticat i un criptopòrtic.

La plaça o àmbit del sud oferia restes evidents d'un porticat i tota una sèrie de *tabernae* obertes al sud i a l'oest. A l'est no n'hi havia restes visibles i a més aquí l'espai era amplíssim, la qual cosa ens féu pensar en la possibilitat que precisament aquí havíem de cercar la *basílica*.

A més a més hi havia un altre fet interessant, visible al sector nord del fòrum on l'estudi dels murs visibles documentava la reutilització d'estructures anteriors i on era especialment interessant un tram de muralla, un basament de megàlits de pedra calcària descobert per primera vegada l'any 1975 i del qual s'havien anat coneixent altres fragments i que hom identificava amb un *praesidium* d'inicis del segle 11 a.C.

Calia, doncs, comprovar totes aquestes hipòtesis i per aconseguir-ho s'organitzaren cinc zones d'excavació, independents, cada una de les quals havia d'intentar solucionar uns problemes determinats i molt concrets:

Zona 1: *Basilica i Cúria*. Havien de cercar-se els basaments de les columnes de la basílica, fer-ne un tall estratigràfic perpendicular, de llevant a ponent, i comprovar, si era possible, la situació al sud de la Cúria, les característiques estructurals i les seves dimensions.

Zona 2: *Tabernae i ambulacrum* oest. Excavació d'una de les *Tabernae* intentant veure com es relacionaven amb el fòrum, aconseguir-ne la planta general —sabíem que totes tenen mesures iguals—, i a més a més practicar un sondeig estratigràfic a l'*ambulacrum* per veure com funcionava la relació paviment-fonaments del mur oest del fòrum i si era possible conèixer-ne els precedents.

Zona 3: *Capitolí*. Calia aconseguir la planta completa del temple, veure'n la fonamentació i comprovar les dades proporcionades per un sondeig efectuat el 1960 a l'interior dels reompliments del pòdium del temple, que havíem de datar.

Zona 4: *Criptopòrtic*. La intenció era d'aconseguir mitjançant un sondeig efectuat a l'ala nord comprovar si la hipòtesi era vàlida, examinar l'estratificació i reconstruir, si era possible, a través de les dades proporcionades per l'excavació, l'alçat del criptopòrtic i del porticat superior. Un altre sondeig obert a l'ala oest intentaria veure com s'hi entrava des de la plaça central, i dues cales

obertes a l'interior de l'ala est intentarien documentar què havia succeït en aquell punt just amb la muralla del suposat *praesidium* d'inicis del segle II a.C.

Zona 5: *Tabernae* nord. Sondeig d'una de les *tabernae* del *macellum* situat al nord del fòrum a tocar les cisternes públiques, per a tenir-ne una estratigrafia sencera.

La campanya d'excavació s'inicià el primer dia de juliol i fou closa el darrer dia d'agost de 1982. Els resultats aconseguits podrien resumir-se de la següent manera:

— L'origen de l'assentament romà ha de cercar-se en una fortalesa, un *praesidium* militar, situat dalt del turó que emmarca, per ponent, la Neàpolis. Enlloc de l'àrea excavada de la ciutat romana s'ha trobat cap element que pugui relacionar-se amb el nucli indígena esmentat per les fonts antigues. Una hipòtesi ben fonamentada d'E. Sanmartí col·locaria aquest establiment a l'àrea del parking davant de la muralla sud de la Neàpolis, on d'ençà 1978 s'han fet excavacions amb resultats sorprenents.

D'aquest primer establiment romà, en coneixem una part considerable del recinte emmurallat, amb un basament de grans carreus irregulars i poligonals de pedra calcària del país que continuava amb un parament d'*opus quadratum* pseudo-isòdom, l'edifici de les cisternes, situades a l'angle sud-est de la fortalesa que tenia planta campamental, probablement rectangular. Amb aquest primer assentament podia relacionar-se, també, un camp de sitges cavades a la roca fora muralla. Aquestes estructures s'han de datar dins de la primera meitat del segle II a.C.

— Als voltants de l'any 100 a.C. hom crea una ciutat ortogonal de nova planta entorn del *praesidium* que aleshores és desmuntat. Els eixos de la vella fortalesa determinen els eixos de la nova ciutat. Aquesta ciutat estava emmurallada, amb uns carrers paral·lels i perpendiculars, *kardines* i *decumani*, i un fòrum, monumental organitzat entorn d'un temple probablement capitolí tetràstil i pseudo-perípter i d'ordre corinti, alçat damunt d'un pòdium amb una motllura inferior interessantíssima (una «gola rovesciata») i una escalinata central, amb set graons, emmarcada per dos massissos laterals. Aquest temple, magnífic, folrat de pedra sorrenca del país, estava envoltat per un porticat i un criptopòrtic inferior. El porticat era de doble columnata i d'ordre toscà, alçat damunt d'un criptopòrtic de nau doble amb columnes centrals. És el conjunt capitolí central i pòrtic/criptopòrtic envoltant-lo més antic ara per ara del món romà fora d'Itàlia i quasi contemporani dels pocs exemples coneguts al Laci o a la Campania amb cronologies republicanes.

— En època augusta l'àrea del fòrum és reacondicionada quasi del tot. El fòrum esdevé exclusivament el centre civil, polític i administratiu, i religiós de la ciutat. Unes *tabernae* que en època republicana obrien al fòrum, ara clouen i tapien les portes. Les *tabernae* que hi ha a l'ala oest de la gran plaça pública i que estructuralment formen part del fòrum, només obren al carrer sense cap relació directa amb la plaça. La funció

comercial queda exclosa del fòrum. Les portes del conjunt es fan monumentals la del sud, la principal, coberta d'una volta d'*opus caementicium* de mig punt, que permeten tancar l'àmbit quan calgui.

El capitolí es reforma amb l'afegit a banda i banda de dues escales laterals que complementen la gran escalinata central; el criptopòrtic és compartimentat. En aquest mateix moment hom edifica a l'ala est de la gran plaça, la basílica d'una sola nau separada de l'*ambulacrum* per una columnata, que comunica, al sud amb un vestíbul i amb la cúria, situada justament a l'angle sud-est del fòrum. És una habitació rectangular, quasi quadrada, no gaire gran. L'excavació de l'*ambulacrum* a ponent va recuperar una de les columnes del porticat del fòrum caiguda *in situ*, amb la base, fragments de tambors, un d'ells amb un astràgal i un capitell jònic de quatre cares de pedra sorrenca del país. La paret del fons que tancava per ponent la plaça era, en el sòcol d'*opus certum*, amb poderoses pilastres encastades, davant per davant de la columnata del porticat, i la part superior de tàpia (amb la qual cosa hom provava que la reconstrucció visible actualment i construïda vers 1970 és completament arbitrària).

— El fòrum comença a degradar-se en època flàvia, moment en què les ales nord i oest del porticat i del criptopòrtic s'enfonsen i no són reconstruïdes. A finals del segle I o primers anys del II d.C. documentem en aquesta zona la darrera activitat edilícia amb la construcció d'un temple situat a l'entrada del criptopòrtic a l'oest i damunt de l'enderroc. En aquesta mateixa època el que havia estat una de les *tabernae* adossades al mur oest del fòrum s'estructura de bell nou i és pavimentada amb un excel·lent mosaic d'*opus tessellatum* polícrom amb una complexa decoració geomètrica.

— La recessió és cada vegada més forta i durant la segona meitat del segle II d.C. la major part de l'àrea rau abandonada i enfonsada.

— En el segle III d.C. la vida continua en algun lloc, però és una vida enmig de ruïnes. En molts llocs els nivells tardans (segona meitat d'aquest segle) se situen damunt de l'enderroc de trespols i parets. A inicis del segle IV d.C. a l'àrea del fòrum almenys no hi ha cap tipus de vida. Aquest indret és, ara, un gran camp de ruïnes que la sorra portada pel vent anirà colgant.